

Tuska Tünde

A „Čabiansky kalendár” szellemi irányvonala és hatása a dél-alföldi szlovákságra

A csabai szlovákság életében a *Tranoscius*¹ mellett a legfontosabb kulturális kódnak a *Čabiansky kalendár*t (a Csabai Kalendáriumot) tekintjük. A kulturális kód jelek, szimbólumok és a hozzájuk kötődő képek, illetve értékek rendszere, s mint ilyen, integráló szerepet tölt be. Az említett kalendárium különlegessége többek között az adott műfaj adta sajátos lehetőségekből fakad.

Az első világháborút követő határváltozások elszigetelték a dél-alföldi szlovákságot. Az addigi kapcsolattartás sokkal nehezkesebbé – akár lehetetlenné is – vált. A kedvelt szlovák nyelvű lapok, kalendáriumok sem jutottak el hozzájuk. *Dr. Szeberényi Lajos Zsigmond*, az evangélikus egyház lelkésze korán felismerte a helyzetet, s az igényekre tekintettel, szerkesztésében született meg a Csabai Kalendárium, amely 1920-tól 1948-ig minden évben megjelent. Munkám tárgyát az említett naptár jellege, funkciója és a csabai szlovákokra tett hatása képezi. Szándékosan nem vizsgálom az 1940-1948 közötti évfolyamokat, amelyek – a II. világháborús események és az 1946/1947-es lakosságcsere okán – merőben más történelmi helyzetet tükröznek. Úgy gondolom, hogy a kalendárium teljes vizsgálata során a *Čabiansky kalendár* / Csabai Kalendárium célját azokkal az elvárásokkal szembeállítva kell elemezni, amelyeket az adott korban fűztek hozzá. Be kell sorolnom az esetlegesen párhuzamosan kiadott kalendáriumok közé, meghatározva formáját és tartalmát. Kísérletet kell tennem annak megállapítására, hogy az említett kiadványtípus mely társadalmi csoportot érintette és milyen hatással volt rá. Elemezni kell a nyelvezetét is (az irodalmi szlovák nyelvvel összehasonlítva), hiszen esetünkben szlovák nyelvű kalendáriumról van szó. Adatokat kell közölnöm továbbá a létrehozásában közreműködőkről (kiadó, nyomda, szerkesztőség), hogy mindezekkel bizonyíthassam az általam feltételezett hatás mértékét. Jelen munkámban a teljességre törekvés azonban a terjedelem okán kivitelezhetetlen, így most csak a naptár tematikai tagolódásának vizsgálatán keresztül teszek kísérletet a kiadványsorozat szellemi irányvonalának és a dél-alföldi szlovákságra tett hatásának bemutatására.

A keletkezési körülmények is igazolják, hogy egy olyan évkönyvtípusról van szó, mely egy döntő je-

lentőségű időszakban jött létre. Szembetűnő, hogy az időszéri helyzetről a kalendárium szerzői egyáltalán nem publikáltak, a naptár keletkezésének okait, körülményeit sem tárgyalták. Nem említik az addig használt és olvasott naptárokat – még csak nem is utalnak azokra –, amelyek egyszerre elérhetetlenné váltak.² A „kalendárium” alapító szerkesztője a már említett *Dr. Szeberényi Zsigmond Lajos*, aki 1859-ben született Békéscsabán. Édesapja *Dr. Szeberényi Gusztáv* püspök volt.³

1936-ban *Francisci Mihály* békéscsabai evangélikus lelkész vette át a naptár szerkesztését, aki 1905-ben született Tótkomlóson. Középkolai tanulmányait Sopronban a teológián folytatta 1925-1929 között. Segédlelkész lett Cinkotán, majd négy éven keresztül Békéscsabán, ahol is 1934-ben a tanyai hívek gondozásával megbízott lelkésszé választották. A kalendárium utolsó két évfolyamának szerkesztője *Rohály Mihály* 1894-ben született Szarvason. Ő Csorváson, Gyulán kezdte a lelkészi pályafutását, majd 1939-ben Békéscsabára került. Itt szolgált egészen a nyugdíjba vonulásáig, 1976-ig.⁴

A kezdeti évfolyam cikkei nem tükrözik az új helyzetből fakadó izoláltságot, nincsenek aggodalmas hangvételű írások. A helytörténeti írásokon kívül a kalendárium világtörténelmi eseményekkel is foglalkozik. Ismerteti például olvasóival Amerika felfedezését, a tatárjárást (1925), ír az egykori Babilonról, *Zrínyi Miklósról*, *II. Rákóczi Ferencről* (1927), *Dzsingisz kánról* (1934), *Rettegett Ivánról* (1935). A cikkek tárgyilagosak, objektív szemléletet tükröznek. Nem törekedtek egy-egy eseményt vagy történelmi személyiséget magasztalni, dicsőíteni, inkább hűen ábrázolták az adott kort, annak szellemiségét. Bőven találunk az évkönyvben külföldismertető írásokat is. Az első világháború alatt megváltozott az addig helyhez kötött emberek sorsa. A férfiak jelentős része bejárta a frontokat, hadifogolyként több időt töltött idegen országokban, más népeket, szokásokat ismert meg. Hazatérve sokat mesélt családjának és szomszédjainak az otthonitól eltérő körülményekről, a látottakról. Történeteikkel felkellették az addig tanyájukról, falujukból, városukból ki nem mozduló parasztság érdeklődését az idegen országok iránt. Ezt az egészséges kíváncsiságot próbálta a kalendárium messzemenően kielégíteni. A

Dr. Tuska Tünde a Szegedi Tudományegyetem Nemzetiségi Intézet Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszékének munkatársa, főiskolai docens, tanszékvezető (tuska@jgypk.u-szeged.hu)

cikkek gazdagságából következően talán ez volt az egyik legkedveltebb kérdéskör. A cikkek írója szinte kivétel nélkül a világlátott, művelt Szeberényi, a kalendárium alapító főszerkesztője volt. Különösen a demokratikus, gazdaságilag fejlett észak-európai evangélikus népekről szeretett írni. Elsőként Finnországot, Dániát, Norvégiát mutatta be, s állította példaképpül a dél-alföldi evangélikus parasztság elé. Nem csupán földrajzi helyzetükről, történelmük rövid ismertetéséről írt, sokkal inkább kiemelte – saját népe figyelmébe ajánlotta – a követendő példákat. „*Horlivost' evanjelikov finských je veliká...*” (A finn evangélikusok nagyon buzgóak, lelkesek...), „*Mali a velikí gazdovia sa spoja v družstvo a to družstvo potom sdelá mliekareň, kde každý majiteľ každodenne posiela mlieko.*” (A kis- és nagygazdák szövetkezeteket alakítanak, melyek tejüzemeket létesítenek, ahová a tagok naponként leadják az általuk termelt tejet). Dicsérte a paraszti népfőiskolákat és a nagy becsben tartott tanyavilágot is. „*Na sálaši sú ich domy čisté a majú pohodlia, ako keby v meste bývali.*” (A tanyákon a házaik olyan tiszták és kényelmesek, mintha városban laknának). A felvázolt témakör a kalendárium és szerkesztőinek nyitottságát bizonyítja, mely bőséges ismeretet nyújtott olvasóközönségének az újról és a távoliról egyaránt. Ebben a naptár ismeretterjesztő, népművelő tevékenységei kerülnek előtérbe.

A Čabiansky kalendár annak ellenére, hogy a békéscsabai evangélikus egyház naptára volt, nem vezetett külön egyházi rovatot. E nélkül is tükröződött a vallásos életszemlélete. Minden évfolyamban megtalálhatók az e témát érintő cikkek, legyen az vers, elbeszélés, életrajzi írások, más országok ismertetése. A vallásos jellegű írások a kalendárium egyik gazdagon képviselt tematikai csoportját alkotják. Ezek a naptár elé támasztott *erkölcsi útmutatás elvárásainak is eleget tesznek.*

A békéscsabai és a környező falusi lakosság számára a kalendáriumnak az általános műveltség terjesztésén túl egyik legfontosabb feladata az ésszerű, hasznot hozó gazdálkodásra való nevelés, a *közszükségleti funkció* betöltése volt.

A Čabiansky kalendárt sokan olvasták földműveléssel foglalkozó parasztemberek közül, így a szerkesztők nagy súlyt fektettek a mezőgazdasági ismeretekre bővítő cikkekre. A kalendárium külön gazdasági rovatot nem vezetett, de rendszerint csaknem minden évfolyam utolsó oldalain találunk a gazdálkodásra vonatkozó írásokat. Ezek igen változatosak és terjedelmüket tekintve sem elhanyagolhatók. Bár a cikkek szerkezetileg nem mindig átgondoltak és logikusak, logikailag kuszának tűnnek, az azonos tanácsok sokszor ismétlődnek, mégis hasznosak, előremutatóak voltak. A leggyakoribb téma a méhészkedés volt, de sok jó tanácsot közöltek a károkozók (kukoricamolymoly, ruhamoly, férgek) elleni védekezéssel kapcsolatban is. Többször olvashatunk a gyümölcsfák ültetéséről, metszéséről a gyümölcsök termesztéséről. Tanácsot adtak a fagyott gyümölcs-csel kapcsolatban és a gazdaasszonyok ház körüli

teendőit sem felejtették ki. Őket a baromfinevelés, baromfivágás, a tehénfejés területen igazították útba. Útmutatást adtak a tehének fejés utáni etetésével kapcsolatban is, foglalkoztak a vaj készítésével, köpülésével és számos más, a gazdák és gazdaasszonyok számára fontos információkkal szolgáltak.

1922-től minden évfolyamban találunk gazdálkodással kapcsolatos írásokat. Az egészségápolással összefüggő cikkek nemcsak kisszámúak, de hiányosak és laikusak is. Szinte egyáltalán nem tárgyalják a házkörűli munka, vagy állattartás során legsűrűbben előforduló balesetek gyógyítását, kezelését. Érdekes, hogy a hivatalos orvosláshoz nem tartozó népi gyógyításról sem tettek említést, pedig köztudottan voltak csabai családok, amelyek több nemzedéken át jeleskedtek a gyógyítás területén. Ficamokat, törött végtagokat (žila viskočená z mesta) igazítottak helyre, köpüléssel (kládlí banke), érvágással (žilu sekaľi) és masszírozással gyógyítottak.⁵

A kalendárium néprajzi írásai mindenképpen kedvezően járultak hozzá a csabai és környező szlovákok önbecsülésének növeléséhez, kisebbségi érzésük csökkentéséhez. Rányította szemeiket a saját dél-alföldi szlovák kultúrájukban rejlő szépségek megismerésére, értékelésére. A néprajzi írások sorát Linder László erzsébethelyi evangélikus lelkész kezdte meg 1932-ben. Eleinte csak saját szépérzékének akart eleget tenni. Gyűjtötte a régi csabai szlovák parasztbútorokat, népviseleteket, edényeket. Később gyűjtésébe bevonta az erzsébethelyi fiatalokat, akikkel egész Békés megyét bejárták. Ebből az anyagból született meg 1931-ben egy nagyszabású népművészeti kiállítás, melyről az 1932-es kiadvány *Národná umelná výstava v Békéščabe* címen részletesen beszámolt.

Linder László nemcsak a népművészeti tárgyakat becsülte nagyra, hanem felkutatta a parasztság körében található művész-tehetségeket is. *Skryté poklady* (Rejtett kincsek) című írásában (1932) megemlíti közülük néhányat. A „rejtett kincs” alatt a művészetet értette. „*Takyto skrytý poklad uložil Pán Boh v meste našom...*” (Ily rejtett kincset helyezett el az Úristen a mi városunkban...)

A naptár szerkesztői mindvégig arra törekedtek, hogy olvasóik minél jobban ismerjék szlovák anyanyelvüket. Erre azért volt szükség, mert a legtöbb szlovák lakosságú településen ez időben már nem – vagy csak alig – voltak szlovák nyelvű iskolák. (Békéscsabán is csak az evangélikus egyház egyes iskoláiban tanítottak szlovák írást vagy olvasást, esetleg hittant.)

A nyelvműveléssel kapcsolatos cikkeket *Morhács Márton* budapesti, később *Francisci Mihály* békéscsabai lelkészek írták. 1921-től 1934-ig a kalendárium folyamatosan közölt szólásokat, közmondásokat, melyek könnyen megjegyezhetőek voltak, így kiválóan alkalmasak a nyelvtanulásra. Az 1934-es kiadásban jelent meg *Francisci Mihály* által összeállított és önállóan is megjelentetett „*365 najkrajších slovenských porekadiel*” (365 legszebb szlovák

közmondás) és a „*Pokladnica slovenských porekadiel*” (Szlovák közmondások tárháza) című munkái.

Ezeket túl a szlovák nyelv sajátosságaival, a helyesírási szabályokkal, a szótagok elválasztásával is foglalkozott a naptár. (1926-ban a *Pravopis [Helyesírás]*, 1929-ben a „*Niektoré zvláštnosti slovenskej reči*” [A szlovák nyelv sajátosságai], 1930-ban pedig az „*O delení slabík*” [A szótagok elválasztásáról] című cikk jelent meg.)

Nehéz olyan észrevételeket felsorolni, amelyek az említett naptár dél-alföldi szlovákságára tett hatását összegzik. Talán néhányat közülük mégis érdemes kiemelni, megemlíteni:

- a kalendárium változatos tartalmú írásaival továbbra is *ébren tartotta a csabai szlovákság olvasási kedvét*;
- módot adott arra, hogy olvasótáborra saját *anyanyelvén művelődhessen, szórakozhasson*;
- az idegen népeket, országokat bemutató cikkeivel *gyarapította a köznép ismereteit, tágította a látókörét*;
- az emberiség nagy alakjainak életrajzain keresztül *bővítette az olvasók műveltségét*;
- cikkei nemcsak szellemi gazdagodást jelentettek olvasóinak, hanem – egészségvédelmi és gazdálkodási írásaikkal – *az olvasók anyagi boldogulását is segítették*;
- *erősítették a régióban élő szlovákság önismeretét, önértékelését*, egyben az életformájában és szokásaiban rejlő gazdagsága megbecsülésére is ösztönözték;
- az olvasókat *anyanyelvük megőrzésére és annak művelt használatára sarkallták*;
- olvasóik köréből *egy kisebb létszámú irógárdát is kineveltek*.

A felsorolt érvek egyértelműen a kalendárium pozitív hatását támasztják alá. Érthető tehát, hogy ragaszkodtak a kiadványhoz, s meg is vásárolták azt. A kalendárium része volt a csabaiak és a környező szlovák települések életének. *Dedinszky Gyula* számítása szerint az évenként tízezer példányban megjelent kalendáriumot – ha szorosán csak a családtagokat vesszük alapul, akik biztosan forgatták – negyvenezeren biztosan olvasták. *Dedinszky Gyula* 1972-ben megjelent írásában a tényleges olvasók számát hetvenezerre becsüli. Állítása szerint ugyanis bevett szokás volt, hogy az emberek kézről-kézre adták a naptárakat, így azt a közvetlen családtagokon kívül, a rokonok, a szomszédok is elolvashatták. Ez a szám (hetvenezer olvasó) egy kisebbség esetében nem kevés.⁶ Ezért is gondolhatta a Békéscsabán élő mai szlovák értelmiség, hogy a hazai szlovákság egyik jelképeként újra kiadja a *Čabiansky kalendár*t. Az 1991-től újra megjelent évkönyvet a Csabai Szlovákok Szervezete gondozza.

Jegyzetek:

- ¹ A magyarországi evangélikus szlovákok vallásos énekeskönyve. Az énekeskönyvet (eredeti nevén Cithara sanctorum) *Juraj Tranovsky* állította össze.
- ² *Tuska Tünde*: A délföldi szlovákság által ismert szlovák nyelvű sajtótermékei. In: A „*Čabiansky kalendár*” 1920-1939 évfolyamaiban megjelent cikkek nyelvszemlélete. (Doktori értekezés.) Budapest – Békéscsaba, 2002. (Kézirat)
- ³ *Demmel József*: A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014.
- ⁴ *Tuska Tünde*: A *Čabiansky kalendár* szerkesztői. In: A „*Čabiansky kalendár*” 1920-1939 évfolyamaiban megjelent cikkek nyelvszemlélete. (Doktori értekezés.) Budapest – Békéscsaba, 2002. (Kézirat)
- ⁵ *vö: Zsilák Mária*: Népi orvoslás a tótkomlói szlovákoknál. In: *Tótkomlós néprajza (2)*. Szerk. Szincsek György, Tótkomlós, 1996.; *Ludové liečenie v Malom Kereši (Kiskőrös)*. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 1997.; *Bükkszentkereszt (Nová Huta) népi orvoslása*. In: *Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből. I.* Budapest, 1996.
- ⁶ *Dedinszky Gyula*: A „*Čabiansky Kalendár*” jelentősége az alföldi szlovákság életében. (Kézirat.) *Munkácsy Mihály Múzeum*. Békéscsaba, 1972, 83.

Forrás:

A *Čabiansky kalendár 1920-1939 évfolyamai*

Felhasznált irodalom:

- DEDINSZKY Gyula*: A „*Čabiansky kalendár*” jelentősége az alföldi szlovákság életében. (kézirat), *Munkácsy Mihály Múzeum*, Békéscsaba, 1972.
- DEMSEL József*: A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014.
- DIVIČANOVÁ, Anna*: Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Békésska Čaba – Budapešť, 1999.
- TUSKA Tünde*: A délföldi szlovákság által ismert szlovák nyelvű sajtótermékei. In: A „*Čabiansky Kalendár*” 1920-1939 évfolyamaiban megjelent cikkek nyelvszemlélete. (Doktori értekezés.) Budapest – Békéscsaba, 2002. (Kézirat)
- TUŠKOVÁ, Tünde*: *Čabiansky kalendár v 21. storočí*. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí. Békešská Čaba, VÚSM* 2004.
- ZSILÁK Mária*: Népi orvoslás a tótkomlói szlovákoknál. In: *Tótkomlós néprajza (2)*. Szincsek György (szerk.), Tótkomlós; 1996.
- ZSILÁK Mária*: *Bükkszentkereszt (Nová Huta) népi orvoslása*. In: *Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből. I.*, Budapest, 1996.
- ŽILÁKOVÁ, Mária*: *Ludové liečenie v Malom Kereši (Kiskőrös)*. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 13. 1997.